

EIGEN KRACHT? BOUW SAMENKRACHT IN DE WIJK!

ALLEEN GA JE SNELLER, SAMEN KOM JE
VERDER

Eind Essay MSW 9

Juni 2018

Mariska Meinen-Bodewits,
studentnummer: 586273

Inhoud

Voorwoord.....	2
Samenvatting	2
Inleiding.....	3
Transformeren, een ingewikkelde opgave.....	4
De kern van het sociaal werk.....	5
Omgevingsgerichte benaderingen	5
Omgevingsgericht werken vanuit het wijkteam.....	6
Praktijkonderzoek bij Buurtplein	8
Laveren tussen ondersteunen en activeren	8
De kracht van een collectieve benadering.....	9
Samenwerken met informele/formele netwerkpartners	10
Sociale participatie	11
Verschillende wijkteams, verschillende taken	12
Spanningsvelden	12
Praktijkverbetering bij Buurtplein.....	13
Conclusies en aanbevelingen voor wijkteams	14
Discussie en aanbevelingen voor verder onderzoek	15
Bronnenlijst	16

Voorwoord

Dit essay is deel 1 van de meesterproef van de opleiding Master Social Work aan de Hogeschool van Arnhem en Nijmegen. Het essay is geschreven voor collega sociaal werkers die werkzaam zijn in de wijkteams. Het essay is tevens relevant voor professionals die betrokken zijn bij de wijkteams of ermee samenwerken.

Dit essay heb ik tot stand kunnen brengen met support van collega's, medestudenten en mijn familie. Door steeds weer in gesprek te gaan over dilemma's en puzzelstukjes is het essay gegroeid tot dit eindproduct. Dank allemaal voor jullie feedback!

Samenvatting

De wijkteams worden geregeerd door individuele casuïstiek, terwijl met de transitie van overheidstaken naar de gemeente onder andere wordt gestreefd naar meer eigen kracht van burgers en hun netwerk. In dit essay worden sociaal werkers die werkzaam zijn in de wijk opgeroepen om te bouwen aan samenkracht in de wijk. Samenkracht betekent in dit essay dat krachten aangeboord worden die in de wijk besloten liggen bij bewoners, familie, burens, lotgenoten, vrijwilligers en lokale netwerkpartners en dat in gezamenlijkheid gebouwd wordt aan de versterking van burgers en hun sociale omgeving. Aan de hand van de tweeledige kernopdracht in het sociaal werk wordt betoogd dat een omgevingsgerichte benadering een helpend theoretisch kader biedt voor sociale wijkteams. Werken in een wijkteam vergt een generalistische werkwijze waarbij zowel oog is voor de individuele bewoner als voor de sociale context van de wijk. Spierts et al., (2017) hebben een model ontworpen waarin de verschillende rollen en taken van de sociaal werker in beeld worden gebracht die horen bij een generalistische werkwijze. Het praktijkonderzoek bij Buurtplein schetst hoe die rollen er in de praktijk uit kunnen zien: sociaal werkers bewegen zich tussen ondersteuning en activering en tussen individueel werken en collectiveren. Ervaringen uit het land leren dat de nieuwe werkwijzen in de wijkteams spanningsvelden en dilemma's met zich mee brengen. Het betreft een zoektocht op het gebied van samenwerking tussen formele en informele partners, generalistisch werken versus specialistisch werken en het perspectief van de burger versus het beleidsperspectief. Er is moed, nieuwsgierigheid en stellingname van professionals nodig om invulling te geven aan deze brede taakopdracht. Vervolgonderzoek is nodig om kennis te vergaren hoe wijkteams dat in de praktijk integraal vorm kunnen geven. Masters sociaal work kunnen hierin een belangrijke rol spelen en daarmee bijdragen aan de ontwikkeling van het beroep.

Inleiding

Sinds de decentralisaties in 2015 heeft de overheid veel taken richting de wijkteams geschoven. De Participatiewet, de decentralisatie van de jeugdzorg, en de nieuwe WMO, ze liggen allemaal op het bordje van het wijkteam. Tegelijkertijd met de stelselverandering werd ook een bezuiniging doorgevoerd (Movisie, 2015). Concreet betekent dit dat professionals minder tijd hebben voor het werk dat ze moeten uitvoeren. De overheid gaat er namelijk van uit dat een grotere nadruk gelegd kan worden op de eigen kracht van mensen en hun sociale omgeving (Linders & Feringa, 2014). Het betreft dus niet alleen een transitie van taken, er wordt ook een transformatie beoogd in de manier waarop gewerkt wordt.

In Doetinchem is Buurtplein in 2015 opgericht om de gedecentraliseerde taken uit te voeren. Binnen Buurtplein zijn zeven sociale wijkteams actief. In de wijkteams zitten buurtcoaches en jeugd- en gezinswerkers. De jeugd- en gezinswerkers richten zich op (complexe) jeugd- en gezinsproblematiek. Buurtcoaches houden zich bezig met zowel individuele ondersteuningsvragen, als met groepsgerichte en wijkgerichte activiteiten, waarbij zoveel mogelijk wordt aangesloten bij initiatieven en inzet van bewoners.

Vooronderzoek in 2016 bij Buurtplein wijst uit dat buurtcoaches vragen hebben over hun opdracht om meer over te laten aan burgers en hun netwerk. Sommige vragen gaan over het mobiliseren van het sociale netwerk: 'Had ik dan meer in moeten zetten op het sociale netwerk in plaats van de focus op het echtpaar?', vraagt een buurtcoach zich af. Bij een andere buurtcoach speelde de vraag: 'Moet ik het misschien meer loslaten?' Waarmee hij refereerde naar een situatie waarbij hij twee bewoners bij elkaar had gebracht en zich afvroeg of hij moest ondersteunen bij het vervolgcontact. 'De leercoach signaleerde: 'De buurtcoach brengt het netwerk wel in kaart, maar dit leidt niet tot meer samenwerking met het netwerk.' Uit bovenstaande uitspraken blijkt dat buurtcoaches worstelen met dilemma's die in de kern gaan over enerzijds de ondersteunende en helpende rol van de professional en anderzijds de nieuwe opdracht om meer over te laten aan het netwerk en de eigen kracht van de burger.

De voortdurende stroom van individuele hulpvragen lijken buurtcoaches echter terug te dringen in oude reflexen: ze zijn vooral gericht op het bieden van hulp bij individuele casuïstiek. Alle tijd wordt besteed aan de oplossing van het probleem dat zich aandient, in plaats van breder te kijken naar aanknopingspunten voor oplossingen in de eigen omgeving van de bewoner. Hierdoor laten buurtcoaches kansen onbenut om samen met bewoners en hun sociale omgeving te werken aan duurzame oplossingen. Het gevolg is, dat steeds vaker korte termijnoplossingen worden gerealiseerd.

Daarom staat in dit essay de volgende stelling centraal:

Sociaal werkers moeten zich niet laten regeren door individuele casuïstiek, maar investeren in samenkracht met bewoners, familie, burens, lotgenoten, vrijwilligers en lokale netwerkpartners om te bouwen aan duurzame oplossingen!

Samenkracht betekent in dit essay dat krachten aangeboord worden die in de wijk besloten liggen bij bewoners, familie, burens, lotgenoten, vrijwilligers en lokale netwerkpartners en dat in gezamenlijkheid gebouwd wordt aan de versterking van burgers en hun sociale omgeving.

In dit essay zet ik uiteen waarom investeren in samenkracht nodig is en hoe wijkteams dat in de praktijk kunnen doen. Een omgevingsgerichte benadering is hierbij gebruikt als leidend concept. Voor onderbouwing van de stelling wordt geput uit het praktijkonderzoek, de review en de praktijkverbetering. Deze producten zijn tot stand gekomen in het kader van de

masteropleiding. Daarnaast zijn relevante literatuurbronnen gebruikt. Het essay eindigt met aanbevelingen voor sociaal werkers om hun praktijk te verbeteren. Tevens worden aanbevelingen gedaan voor vervolgonderzoek.

Transformeren, een ingewikkelde opgave

Vanuit overheidsbeleid en vanuit het vak is de laatste jaren een beweging op gang gekomen waarbij meer nadruk wordt gelegd op het benutten van het sociaal netwerk bij de oplossing van individuele problemen. De praktijk blijkt echter weerbarstig. Veel sociaal werkers constateren dat het sociale netwerk bij kwetsbare mensen beperkt is of zelfs volledig ontbreekt. Deze constatering wordt ondersteund door onder meer Steyaart (2012). Hij beschrijft dat mensen die langdurig ziek zijn, psychisch kwetsbaar of mensen die lange tijd in armoede leven, hun netwerk zien verschromelen. Andersom zie je dat mensen die gezond zijn en voldoende geld hebben, vaak veel makkelijker een sociaal netwerk op kunnen bouwen en zo meer kansen creëren in hun leven. In de literatuur wordt dit ook wel het Mattheuseffect genoemd.

Sociaal werkers stuiten bovendien vaak op weerstand bij bewoners als ze in gesprek willen over het mobiliseren van het netwerk. Veel mensen hechten zozeer aan waarden als zelfredzaamheid, onafhankelijkheid en autonomie, dat zij niet gemakkelijk hulp vragen. Ook zijn veel mensen terughoudend in het aanbieden van hulp, terwijl ze die wel zouden willen geven. Lilian Linders (2009) spreekt in dit verband van vraagverlegenheid en handelingsverlegenheid.

In maatschappelijke debatten rijst de vraag of het voor alle mensen haalbaar is om meer op eigen kracht te doen met hulp van het sociale netwerk. Onlangs bracht het Vakblad Sociaal Werk een themanummer uit met de vraag: Doet iedereen wel mee? Hans van Ewijk (2018, p. 19) schrijft in zijn bijdrage:

De hoogontwikkelde welvaartsmaatschappij met zijn sterke systemen van gezondheid, zorg, onderwijs en sociale zekerheid heeft merkwaardigerwijs het beroep op zorg en welzijn eerder verhoogd dan verlaagd. De wereld is met groeiende differentiatie en complexiteit te onoverzichtelijk geworden en zichzelf handhaven is een lastige opgave.

Dat de werkdruk in de wijkteams toeneemt, blijkt ook uit het recente rapport Sociale Wijkteams Opnieuw Uitgelicht. De auteurs constateren dat de wijkteams volop in ontwikkeling zijn, maar te weinig toekomen aan preventief werken en vroegsignalering. Werkbeheersing en druk op de caseload wordt veel genoemd als oorzaak. 45 % van de gemeenten geeft aan te weinig toe te komen aan het verbinden van vragen aan informele netwerken en buurthulp (Van Arum & Van den Enden, 2018).

De wijkteams staan dus voor de ingewikkelde opgave om kwetsbare bewoners te ondersteunen in een samenleving die steeds complexer wordt. Niet iedereen kan hierbij terugvallen op een behulpzaam sociaal netwerk. Bovendien leven we in een samenleving waarin grote waarde wordt gehecht aan zelfredzaamheid en onafhankelijkheid.

De kern van het sociaal werk

Vanuit *individueel* perspectief bekeken constateren sociaal werkers dus dat binnen het sociaal netwerk vaak onvoldoende steunbronnen zijn om bij te dragen aan een oplossing. In de stelling van dit essay wordt het sociaal netwerk echter breder opgevat. Er wordt gesproken over bewoners, familie, burens, lotgenoten, vrijwilligers en lokale netwerkpartners. De stelling vertrekt dus vanuit een breder perspectief. Deze brede benadering sluit aan bij de ontwikkelingen die gaande zijn in het sociaal werk als beroep.

Onlangs is het boek *De Brede Basis van het Sociaal Werk, grondslagen methoden en praktijken* (Spierts et al., 2017) uitgebracht. De auteurs in dit boek pleiten voor een brede invulling van het sociaal werk om drie redenen. Ten eerste zijn problemen op verschillende levensgebieden met elkaar verweven. Ten tweede moet niet alleen de focus liggen op de problemen, maar ook op de context waarin problemen ontstaan en ten derde is het belangrijk om de kernwaarden van het beroep centraal te stellen. Zij benoemen als kernwaarden sociale inclusie, sociale gelijkheid en sociale cohesie. Zij beschouwen problemen steeds vanuit het individu (micro) de sociale context (meso) en kernwaarden van het beroep met betrekking tot onze samenleving (macro). Dat sociaal werk een waarde georiënteerd beroep is blijkt ook uit de volgende internationale definitie van sociaal werk:

Social work is a practice-based profession and an academic discipline that promotes social change and development, social cohesion, and to empowerment and liberation of people. Principles of social justice, human rights, collective responsibility and respect for diversities are central to social work. Underpinned by theories of social work, social sciences, humanities and indigenous knowledge, social work engages people and structures to address life challenges and enhance wellbeing (International Federation of Social Workers, 2014).

In deze definitie worden de waarden solidariteit, rechtvaardigheid, respect voor diversiteit en collectieve verantwoordelijkheid benadrukt. Sociaal werkers hebben dus vanuit hun beroep een dubbele opdracht: enerzijds het individu ondersteunen richting zelfredzaamheid (voor zover mogelijk) en anderzijds bouwen aan betere leefomstandigheden en een samenleving waarin plaats is voor iedereen. Wat betekent deze dubbele opdracht voor de praktijk?

Omgevingsgerichte benaderingen

Om hier een antwoord op te vinden is het goed om terug te kijken hoe het sociaal werk zich in de tweede helft van de vorige eeuw ontwikkeld heeft. Binnen het sociaal werk is altijd interesse geweest voor 'de bigger picture' (Howe, 2009). Kenmerkend voor een omgevingsgerichte benadering is dat mensen worden beschouwd als onderdeel van en in interactie met hun (sociale) omgeving. Alles is met elkaar verbonden en beïnvloedt elkaar. Mensen komen tot hun recht in wisselwerking met hun omgeving. Wie je wordt, krijgt betekenis in contact met anderen. (Peeters, 2011).

Omgevingsgerichte stromingen zijn ontstaan als reactie op stromingen waarbij de psyche van het individu centraal staan (zoals de cognitieve en psycho-analytische stromingen). Eerst ontstonden stromingen die meer gericht waren op gezins- en familiesystemen. Zij stelden vast dat problemen niet bij het individu liggen maar ontstaan tussen mensen en dat er sprake is van wederzijdse beïnvloeding en afhankelijkheid. De hulp was gericht op de familie als systeem. Daarna kwamen stromingen op gang, die oog hadden voor de buurt, de plek in de

samenleving en culturele aspecten. Vragen en problemen van cliënten werden benaderd vanuit een ecologisch perspectief. Niet alleen de sociale interactie, ook de fysieke omstandigheden zoals bijvoorbeeld huisvesting en een veilige buurt spelen een rol. Radical social work ging nog een stap verder en streefde veranderingen na op het niveau van de samenleving. Zij vonden dat het kapitalistische systeem leidde tot een toenemende sociale ongelijkheid en een tweedeling in de samenleving (Howe, 2009). Interventies waren activistisch en politiek gericht. De radical social workers hadden stevige kritiek op het individual casework. Ze vonden dat hun collega's het systeem van sociale ongelijkheid in stand hielden door zich alleen te richten op individuele gevallen. De politieke agenda van de radical social workers was echter moeilijk te vertalen naar handelingen in de dagelijkse praktijk. Dit sluit aan bij Van Ewijk (2014). Hij vindt dat het sociaal werk niet zoveel maatschappelijke veranderkracht heeft en dat interventies vooral gericht moeten zijn op het versterken en veranderen van de sociale situatie van mensen. Hij benadrukt daarbij dat de sociale context niet te groot (niveau van de samenleving) moet worden opgevat.

De wijkteams werken op lokale schaal. In wijken is ruimte om interventies op te zetten die passen bij het karakter van de wijk. Terugkerend naar de stelling betekent dit concreet: wijkteams moeten zich niet laten regeren door individuele casuïstiek, maar juist kijken naar de lokale sociale context van bewoners en op deze schaal bouwen aan samenkracht. Zo kunnen wijkteams invulling geven aan de dubbele opdracht van hun vak: enerzijds bewoners ondersteunen bij hun problemen en tegelijkertijd werken aan versterking van de sociale leefomgeving vanuit de kernwaarden van hun beroep. In de volgende paragraaf wordt deze werkwijze verder geconcretiseerd.

Omgevingsgericht werken vanuit het wijkteam

Wijkteams werken op het snijvlak van individuen met een ondersteuningsvraag en de lokale context, de wijk. Binnen de wijkteams kan een omgevingsgerichte benadering concreet vorm krijgen. In Doetinchem hebben de wijkteams van de gemeente de opdracht om zowel individueel te ondersteunen als om collectief en preventief te werken aan sociale samenhang in de wijk. Individueel en collectief werken lopen in de praktijk vaak in elkaar over.

Voorbeelden hiervan zijn:

- Een bewoner die kampt met gevoelens van eenzaamheid en weer zingeving vindt als vrijwilliger in een buurthuis.
- Een taalgroep die opgezet wordt naar aanleiding van signalen van laaggeletterdheid bij wijkbewoners.
- Een training/lotgenotengroep voor kinderen van gescheiden ouders (KIGO), omdat het aantal vechtscheidingen toeneemt.
- Een informele ontmoetingsplaats waar bewoners met een afstand tot de arbeidsmarkt elkaar treffen en ondersteunen.
- Een wijkrestaurant, gerund door vrijwilligers, waar (eenzame) mensen uit de buurt kunnen eten.
- Een buurvrouw die regelmatig bij haar oude buurman gaat kijken of het goed met hem gaat en bij zorgen de buurtcoach belt.

In bovenstaande voorbeelden wordt zichtbaar dat sociaal werkers moeten kunnen schakelen tussen verschillende rollen en taken. Ze ondersteunen mensen individueel bij persoonlijke problemen. Ze leiden mensen toe naar informele ontmoetingsplaatsen zoals een inloop of een taalhuis. Ze begeleiden deelnemers op informele ontmoetingsplaatsen zoals een inloop voor maatschappelijke activering. Ze ondersteunen vrijwilligers bij activiteiten in de wijk, zoals het wijkrestaurant of een burendag. Ze signaleren problemen en zoeken naar

collectieve oplossingen zoals een taalgroep. Spierts et al. (2017, p.100) werkten een model uit waarin de verschillende rollen en taken van sociaal werkers worden gevat.

Zij hanteren hierbij twee begrippenparen:

- individueel en collectief
- hulpverleners/ondersteunen en activering/participatie

Zij kruisen deze begrippen op twee assen met elkaar. Zo ontstaan vier kwadranten (figuur 1). In de afbeelding zijn voorbeelden toegevoegd van interventies bij Buurtplein die passen bij het betreffende kwadrant.

Figuur 1. De brede basis en generalistisch sociaal werk. Aangepast overgenomen uit *De brede basis van het sociaal werk. Grondslagen, methoden en praktijken.* (p. 101) door Spierts et al. 2017, Bussum: Uitgeverij Coutinho. Copyright 2017, Uitgeverij Coutinho bv.

Uit bovenstaande voorbeelden kan geconcludeerd worden dat de buurtcoaches rollen en taken vervullen in alle vier de kwadranten. Buurtcoaches werken soms in meerdere kwadranten tegelijk. Zij schakelen tussen het micro niveau (aansluiten bij de bewoner), het mesoniveau (aansluiten bij de sociale context van de wijk) en het macroniveau (maatschappelijke signalering) (Spierts et al., 2017). In de voorbeelden wordt duidelijk dat ook de bewoners verschillende rollen innemen in de wijk. De ene keer zijn ze hulpvrager, dan weer vrijwilliger, dan weer lid van een bewonersgroep, buurvrouw, ouder, mantelzorgers. Omgevingsgericht werken betekent dat de professional oog heeft voor de verschillende rollen van bewoners. Juist door te werken vanuit verschillende kwadranten en door bewoners te benaderen in verschillende rollen wordt gebouwd aan samenkracht in de wijk.

Het praktijkonderzoek dat afgelopen jaar bij Buurtplein is uitgevoerd biedt aanknopingspunten om dit werken vanuit meerdere kwadranten te verdiepen.

Praktijkonderzoek bij Buurtplein

Het onderzoek betreft een casestudy naar een specifieke praktijk binnen Buurtplein: het Maatschappelijk Activering Centrum, afgekort MAC. Het doel van het onderzoek was om zicht te krijgen op welke wijze de buurtcoaches de deelnemers ondersteunen bij het vergroten van hun informele en formele netwerk en op welke wijze ze deelnemers stimuleren om elkaar onderling te ondersteunen. De onderzoeker heeft gedurende elf participerende observaties het handelen van buurtcoaches en de sociale support tussen deelnemers in kaart gebracht (Meinen-Bodewits, 2018).

Het MAC is een inloop in een buurthuis, waar mensen terecht kunnen voor een kop koffie, gebruik kunnen maken van de computer, kunnen werken aan hun CV en initiatieven kunnen ontplooiën. Er is per inloop een vaste buurtcoach aanwezig. Er is geen vastomlijnd programma. De inloop is twee keer per week. Het idee is om mensen samen te brengen, een plek te bieden waar ze aan hun problemen kunnen werken en gestimuleerd worden om weer actief te worden in de samenleving. De doelgroep die bij het MAC komt is zeer divers. Er komen mannen en vrouwen van uiteenlopende leeftijd en nationaliteit. De problematiek van de mensen loopt uiteen op verschillende levensterreinen. De deelnemers hebben met elkaar gemeen dat ze van weinig geld moeten rondkomen.

Laveren tussen ondersteunen en activeren

In het onderzoek viel op dat veel handelingen van de buurtcoach gericht zijn op het opbouwen van een relatie met de deelnemers. Dit gaat vaak op een informele manier. Er wordt in het MAC over allerlei onderwerpen gepraat. Bijvoorbeeld, sport, slapen, vakantie. De ene buurtcoach is meer volgend in die gesprekken, terwijl een andere buurtcoach veel 'ouwehoert' met de deelnemers. De onderzoeker heeft aan de deelnemers gevraagd wat zij belangrijk vinden in het contact met de buurtcoach. Een deelnemster zegt daar over: 'Ze hoeven niet hun privéleven op tafel te leggen, maar het is wel fijn als buurtcoaches iets over zichzelf vertellen. Dat geeft vertrouwen. Dan vertel je zelf ook meer.' Ook een andere deelnemer refereert hieraan:

Het is niet zo hulpverleningsachtig. De verhouding met de buurtcoach is in het MAC meer gelijk. De buurtcoach vertelt ook open over haar leven. Ze heeft veel levenservaring. Doordat zij open is wordt jezelf ook opener.

De buurtcoaches in het MAC investeren dus tijd om een relatie op te bouwen met de deelnemers, zonder eigen doelen vooraf. Deze houding sluit aan bij de presentietheorie van Andries Baart (2001). Hij spreekt in dit verband over 'er zijn' voor de ander. Hij stelt dat aansluiten en afstemmen op de leefwereld van de ander helpt het verhaal en het leven van de ander te verstaan en verder te brengen. Ook Regenmortel (2009) sluit hierbij aan. Zij werkte een empowermentgerichte benadering uit. Om van toegevoegde waarde te kunnen zijn voor mensen is het van belang dat de professional eerst aansluit op een gelijkwaardige manier. Vanuit een gelijkwaardige relatie van mens tot mens, kan de professional van toegevoegde waarde zijn in het proces en ook daadwerkelijk zijn expertise als professional toevoegen.

De buurtcoaches van het MAC hebben oog voor de talenten en mogelijkheden van deelnemers. Ze bekrachtigen wat goed gaat en geven complimenten. Ze vragen naar hobby's en sluiten aan bij wat de deelnemers kunnen. Ze doen hier ook een appèl op. Zo vraagt een buurtcoach een deelnemer mee op huisbezoek bij een andere bewoner vanwege

zijn expertise als beveiliging. Hiermee zegt ze impliciet: 'jij bent van toegevoegde waarde'. Dit kan voor deelnemers een opstap zijn om weer te gaan participeren. Tegelijkertijd kunnen deelnemers ook met hun problemen terecht bij de buurtcoach. Het komt regelmatig voor dat buurtcoaches apart gaan zitten met een deelnemer om te ondersteunen bij vragen over bijvoorbeeld schulden, de uitkering of om te praten over heftige gebeurtenissen.

Uit het onderzoek komt een beeld naar voren waarbij de buurtcoach vanuit een houding van presentie aansluit bij datgene wat zich op dat moment voordoet. De ene keer bewegen interventies zich richting activering (bemoedigen, stimuleren, complimenten geven, kletsen), de andere keer sluit de buurtcoach aan op het probleem (erkennen van de moeilijke situatie en de emoties, ondersteunen bij instanties, helpen met het invullen van papieren). De deelnemers vinden het MAC 'niet zo hulpverleningsachtig' door de opstelling van de buurtcoach. Mogelijk draagt een brede rolopvatting van de buurtcoach hieraan bij: buurtcoaches zijn er niet alleen voor de problemen, je kunt er ook mee ouwehoeren en over leuke dingen praten. Als je kijkt naar figuur 1, dan kun je zeggen dat deze buurtcoaches steeds schakelen op de verticale as activeren-ondersteunen.

De kracht van een collectieve benadering

Uit de resultaten blijkt dat de buurtcoaches de onderlinge contacten van de deelnemers stimuleren door deelnemers bij gesprekken te betrekken, deelnemers te verbinden en door ze te stimuleren nieuwe activiteiten op te pakken. Buurtcoaches spelen vaak vragen terug in de groep: Heeft iemand hier ervaring mee? Kan iemand helpen? Hoe hebben jullie dat gedaan? Deze krachtgerichte en groepsgerichte werkwijze leidt ertoe dat de deelnemers in andere rollen dan die van hulpvrager worden aangesproken, zoals bijvoorbeeld ervaringsdeskundige vrijwilliger of expert. Een deelnemer zegt hierover:

Als je het alleen met bijvoorbeeld je ouders bespreekt, krijg je een lijn. Bij het MAC hoor je van verschillende mensen dingen. Hierdoor krijg je meer lijnen. Het is net een rotonde met één afslag of met meerdere afslagen. Je hebt zo meer keuzemogelijkheden.

Uit het praktijkonderzoek blijkt dat door deze werkwijze veel sociale support tussen deelnemers op gang komt. In het onderzoek worden vier vormen van sociale support onderscheiden:

- gezelschap
- informatie-uitwisseling
- emotionele en cognitieve support
- en praktische en instrumentele steun

Zo helpt een deelneemster die goed kan tekenen met het illustreren van een boek dat een andere deelnemer schrijft. Ook worden tips uitgewisseld over bijvoorbeeld werk, goedkope boodschappen en voorzieningen. Een deelneemster op leeftijd kent alleen maar mensen die ook oud zijn. Ze wil graag haar bed verplaatsen naar de rustige kant van het huis. In het MAC komt ze in contact met een paar sterke mannen die haar helpen.

In tabel 1 is een overzicht weergegeven welke vormen van sociale support zijn waargenomen in het MAC. Bij deelnemers die elkaar nog niet zo goed kennen betreft het lichte vormen zoals gezelschap en uitwisseling van informatie. Deelnemers die elkaar langer kennen vragen en geven vaker emotionele en cognitieve ondersteuning. Deze deelnemers steunen elkaar op momenten dat het moeilijk is en bemoedigen elkaar.

Vorm van support	concretisering
Gezelschap	<ul style="list-style-type: none"> - Kletsen, verhalen vertellen - Belangstelling tonen - Plezier maken - Meeleven - herkenning
Informatie-uitwisseling	<ul style="list-style-type: none"> - Geld - Regelingen - Instanties - Werk
Emotionele en cognitieve support	<ul style="list-style-type: none"> - Ervaringen delen - Nieuwe invalshoeken uitwisselen - Persoonlijk advies geven/ontvangen - Emotioneel steunen - Complimenten geven en ontvangen - Aan elkaar vertellen wat helpt - Bereikbaar zijn
Praktische en instrumentele steun	<ul style="list-style-type: none"> - Klusje bij iemand thuis - Spullen uitlenen - Nederlandse taal oefenen - Samen iets doen, zoals sporten, koken, koffiedrinken

Tabel 1: Overzicht sociale support tussen deelnemers in het MAC. Overgenomen uit *Sociale netwerkversterking bij Buurtplein. Een casestudy naar de ondersteunende rol van de buurtcoach bij het vergroten van sociaal kapitaal bij burgers*, 2018. Master Social Work, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen.

Uit bovenstaande beschrijving van de interventies van de buurtcoaches blijkt dat buurtcoaches kansen benutten om individuele vragen van deelnemers te collectivieren door de vragen terug te leggen in de groep. Hiermee maken de buurtcoaches gebruik van de krachten die in de groep aanwezig zijn. Een buurtcoach zegt hierover:

Per persoon kijk je wat nodig is. Als iemand afwachting is ga je er meer naast zitten en een gesprek aanknopen en dan beginnen automatisch andere deelnemers zich er mee te bemoeien. Als ze zich in de groep mengen laat je het wat meer los.

Het mes snijdt hierdoor aan meerdere kanten. Deelnemers worden aangesproken in andere rollen, waardoor ze eigenwaarde opbouwen. Ze voelen zich van waarde omdat ze ook aan de situatie van een ander kunnen bijdragen. Tegelijkertijd krijgen deelnemers met een hulpvraag een rijker antwoord, omdat meerdere deelnemers suggesties geven.

Terugkerend naar figuur 1, kan geconcludeerd worden dat de buurtcoaches in het MAC zich bewegen op de as tussen individueel en collectief. Ze spelen in op de situaties die zich voordoen. Ze nemen daarbij een houding aan die gericht is op het verbinden van deelnemers onderling. Ze collectivieren vragen van deelnemers waar het kan, maar ze gaan ook apart met een deelnemer zitten als dat nodig is of als een deelnemer daar om vraagt.

Samenwerken met informele/formele netwerkpartners

De buurtcoaches van het MAC zijn een belangrijke schakel tussen deelnemers en

organisaties. Uit het onderzoek blijkt dat zij deelnemers ondersteunen bij contacten met organisaties, zelf investeren in relaties met netwerkpartners en organisaties in het MAC uitnodigen. Door professionals van andere organisaties, zoals bijvoorbeeld de uitkeringsinstantie (Laborijn) uit te nodigen tijdens de inloop wordt het voor deelnemers makkelijker om in contact te komen met hen. Een deelnemer zegt hierover:

Nu denk je bij kleine vraagjes, laat maar zitten, ik zoek het zelf wel uit. Misschien dat je dan wel iets sneller gaat vragen. Laborijn is van de overheid. Instanties hebben zo'n stempel. Als ze wat laagdrempeliger zouden zijn, was het wel makkelijker.

Uit het onderzoek is gebleken dat buurtcoaches die veel investeren in netwerkcontacten (formeel en informeel) in de wijk, gemakkelijker verbindingen tot stand weten te brengen ten gunste van de deelnemers (Meinen-Bodewits, 2018).

Ook in de samenwerking met netwerkpartners zie je de rol van de buurtcoach bewegen op de as individueel – collectief (figuur 1). Buurtcoaches investeren in wijkcontacten en benutten deze contacten ten behoeve van deelnemers van het MAC (individueel) of ze nodigen netwerkpartners uit om in het MAC iets te komen vertellen aan de groep (collectief). Het betreft tevens mengvormen tussen ondersteuning en activering. Er zijn netwerkpartners die van betekenis zijn bij participatie en er zijn netwerkpartners die helpen bij de ondersteuning.

Sociale participatie

Veel interventies van de buurtcoach in het MAC zijn gericht op het stimuleren van sociale participatie. De informele setting van de inloop is al een soort sociale oefenruimte waarbinnen mensen contacten met anderen aangaan. Vanuit deze basis maken sommige deelnemers een vervolgstap naar participatie in de samenleving. Tijdens het onderzoek werd een groep deelnemers opgeleid tot verkeersbrigadier. Zij hielpen iedere ochtend bij een basisschool in de buurt om kinderen veilig te laten oversteken. Dit vergrootte hun eigenwaarde, want ze kregen veel waardering van de school en de ouders. Dit sluit aan bij de wijze waarop Wolf (2017, p. 24) participatie beschrijft, namelijk als 'het samen met anderen activiteiten uitvoeren met het oog op het bereiken van doelen en staat voor het meedoen aan het maatschappelijk verkeer in al zijn facetten.' In deze brede benadering gaat het dus om meedoen en bijdragen aan zowel formele als informele sociale structuren. Mensen kunnen hierin verschillende rollen aannemen, zoals bijvoorbeeld werknemer, vrijwilliger, mantelzorger. Deze participatie dient op maat te gebeuren, aansluitend bij de deelnemer en diens mogelijkheden op dat moment. Participeren vereist wel dat mensen in staat zijn om wederkerige relaties aan te gaan en te onderhouden. Niet iedereen kan dit zelfstandig (Wolf, 2017).

Terugkerend naar figuur 1 kan geconcludeerd worden dat de buurtcoaches in het MAC schakelen tussen ondersteuning en activering en tussen individueel maatwerk en een collectieve aanpak. Ze pakken taken op uit alle vier de kwadranten van het generalistische model. Ze helpen de deelnemers tot hun recht te komen in contacten met anderen. Ze stimuleren deelnemers om te gaan participeren in nieuwe rollen, zoals ervaringsdeskundige, vrijwilliger, of werknemer. Uit het onderzoek blijkt dat de vier kwadranten in de praktijk in elkaar overvloeien en niet los van elkaar kunnen worden gezien. De buurtcoaches passen hun rol per situatie aan en schakelen voortdurend. Zij nemen hierbij een open houding aan, aansluitend bij wat op dat moment nodig is. Ze hebben oog voor kansen en mogelijkheden van de deelnemers en betrekken daarbij anderen die iets kunnen betekenen. Ze werken samen met formele en informele partners. In hoeverre is dit praktijkonderzoek relevant voor andere wijkteams?

Verschillende wijkteams, verschillende taken

De wijkteams zijn per gemeente verschillend ingericht. In de meeste gemeenten zijn integrale teams opgezet met een doelgroep van 0 tot 100. In sommige gemeenten is gekozen voor doelgroepspecifieke teams, bijvoorbeeld een volwassenenteam, een team jeugd en gezin, of een team voor meervoudige problematiek. Een klein aantal wijkteams werkt als voorpost en verwijst als het nodig is naar een of meerdere domeinspecifieke teams. In de meeste gevallen voeren de wijkteams de volgende taken uit: vraagverheldering of keukentafelgesprek (88%), een plan maken met de cliënt (84 procent), casusregie (83 procent), signalering (79 %) en het bieden van kortdurende ondersteuning (77 %). In slechts 14 procent van de gemeenten pakken de teams andere taken op, zoals preventie, het ondersteunen van collectieve voorzieningen en opbouwwerk (Van Arum & Van den Enden, 2018).

De wijkteams vertrekken dus voor het overgrote deel vanuit de ondersteuningsvraag van een bewoner. Vanuit figuur 1 bekeken werken ze vooral vanuit het kwadrant van individuele hulpverlening (linksonder). In de wijkteams waar wel een brede opdracht is neergelegd op gebied van preventie, collectieve voorzieningen en opbouwwerk, zie je dat juist deze taken het meeste onder druk staan (Van Arum & Van den Enden, 2018) .

Eigenlijk is het opmerkelijk dat gemeenten van de overheid de opdracht hebben gekregen om meer nadruk te leggen op informele inzet en eigen kracht, maar dat de taken van het wijkteam zich in de meeste gemeenten beperken tot individuele hulp en ondersteuning. Uit het praktijkonderzoek blijkt dat de inzet van professionals richting activeren en collectivieren leidt tot andere, rijkere oplossingsmogelijkheden voor en samen met burgers. Burgers zijn niet alleen hulpvragers. Zij komen juist tot hun recht in de sociale rollen die ze in de wijk vervullen als vrijwilliger, buurvrouw, ervaringsdeskundige. Dan hebben sociaal werkers wel de ruimte nodig om te kunnen schakelen en laveren tussen activeren en ondersteunen en tussen individueel werken en collectivieren.

Spanningsvelden

De praktijk is echter complex. Hierover is recent de publicatie *Kwesties en keuzes in wijkgericht werken* verschenen (Jansen, Sprinkhuizen, Veldboer, Verharen & De Waal, 2017). In deze publicatie bespreken zij een aantal spanningsvelden voor de wijkteams. Relevant voor dit betoog zijn de volgende drie. Ten eerste: wat zijn de grenzen van generalistisch werken? De laatste tijd laait de discussie over specialisten versus generalisten op in de wijkteams. Enerzijds is voldoende specialistische kennis nodig op het gebied van bijvoorbeeld schuldhulpverlening, ouderenzorg en psychiatrie. Anderzijds is het de vraag of de specialisten wel met een voldoende brede blik kijken. Het risico bestaat dat fragmentarisch gewerkt wordt op microniveau zonder een overstijgende visie met elkaar te formuleren op lokaal niveau. Juist vanuit een gezamenlijke overstijgende visie kunnen werkers elkaar aanvullen en verrijken.

Ten tweede: Hoe verhouden informele en formele netwerken zich in de praktijk? Wie heeft hierbij welke verantwoordelijkheid en zeggenschap? Samenwerken met informele partners vraagt om herbezinning op de rol van de professional. Professionals neigen in de praktijk naar samenwerking met (formele) partners die hun vertrouwd zijn. Samenwerken met burens, familie of vrijwilligers vraagt om afstemming van wederzijdse verwachtingen. Het is belangrijk dat professionals hierover het gesprek aangaan met informele partners. Ten derde, wat vindt de burger zelf van deze transformatie? Levert het voor hem meerwaarde op? Of ervaart hij

de nieuwe werkwijze vooral als een verschraving van de professionele zorg? Sociaal werkers moeten het perspectief van burgers in beeld brengen en hierbij aansluiten. Dit betekent dat ze in gesprek moeten gaan over verwachtingen en behoeften van burgers, zodat de inzet van professionals blijft aansluiten. De stellingname om te investeren in samenkracht in de wijk vraagt dus om bezinning op de rollen van de professional, samenwerking met formele en informele partners en een dialoog met burgers.

Praktijkverbetering bij Buurtplein

Bij Buurtplein is op basis van het praktijkonderzoek een praktijkverbetering opgezet. Er is een toolbox ontworpen met werkbladen. Buurtcoaches kunnen hiermee samen met bewoners de sociale omgeving in kaart brengen, waarbij oog is voor familie, vrienden, de buurt en professionele contacten. Ook zijn voorbeeldvragen verzameld. Deze vragen zijn bedoeld om met bewoners in gesprek te gaan over hun sociale omgeving en hun eigen rol hierin. Er zijn bijvoorbeeld vragen die gaan over lidmaatschap van een vereniging, bezigheden zoals vrijwilligerswerk of betaald werk en zorg voor mensen om hun heen. Het doel is dat buurtcoaches meer kijken naar de omgeving van de bewoners. Vandaar uit kunnen ze samen op zoek gaan naar aanknopingspunten voor oplossingen of verbetering van de situatie van de bewoner.

Uit eerste bevindingen blijkt dat het werkt als de buurtcoach met de bewoner zijn sociale omgeving visueel maakt op papier. Het brengt een proces van bewustwording bij de bewoner op gang en helpt bij de constructie van nieuwe oplossingen. Als de professional vragen stelt over de sociale omgeving, maar dit alleen voor zichzelf in het hoofd houdt, dan lijkt dit minder effect op de bewoner te hebben.

Uit de evaluatie blijkt dat sociaal werkers het moeilijk vinden om nieuwe werkwijzen te integreren als de werkdruk hoog is. Tegelijkertijd zien buurtcoaches hun werk lichter worden als ze niet alles op hun schouders nemen en samen met de bewoner zoeken naar aanknopingspunten in de eigen omgeving. Een buurtcoach schreef in haar reflectie: 'Ik kan wat meer achterover gaan zitten, omdat de acties voor de bewoner helder zijn geworden.' (nadat ze samen de omgeving in kaart hadden gebracht).

Waar de ene buurtcoach heel gemakkelijk in gesprek gaat met bewoners over de sociale omgeving, worstelt de ander met de toepassing van de instrumenten uit de toolbox. Het kost tijd om dingen eigen te maken. Als werkwijzen 'niet in je systeem zitten' zoals een buurtcoach zegt, 'gebruik je ze niet snel.' Hier zie ik een verband met de noodzaak om als buurtcoach snel te kunnen schakelen en improviseren in het moment. Dat lukt alleen als je werkwijzen goed beheerst. Implementeren van nieuwe werkwijzen vraagt dus tijd en oefening om het 'in je systeem' te krijgen.

Conclusies en aanbevelingen voor wijkteams

Wijkteams moeten zich niet laten regeren door individuele casuïstiek. Als zij trouw willen blijven aan de opgave van hun beroep moeten ze ruimte creëren om bewoners in hun sociale context te zien. Deze brede taakopvatting sluit aan bij de kern van het beroep: enerzijds aansluiten bij de vraag van mensen en anderzijds oog hebben voor verbetering van de sociale omgeving. Uit het praktijkonderzoek blijkt dat sociaal werkers schakelen tussen verschillende rollen en taken en oog hebben voor de verschillende rollen die de bewoner invult. Zij nemen hierbij een open houding aan en sluiten aan bij het moment. Ze hebben oog voor kansen en mogelijkheden van bewoners en betrekken daarbij zowel formele als informele partners.

Het is niet gemakkelijk om hier in de praktijk vorm aan te geven. Sociaal werkers stuiten op nieuwe dilemma's en spanningsvelden in hun praktijk. Om hier grip op te krijgen is herbezinning nodig op de rollen van de professional en de samenwerking met formele en informele partners. Ook blijft het de uitdaging om aan te sluiten bij het perspectief van de burger.

Dit vraagt oefening. Om te voorkomen dat werkers terugvallen in oude reflexen kom ik tot de volgende aanbevelingen voor mijn collega's:

- Wees moedig: Neem de tijd om de bewoner en zijn sociale omgeving te leren kennen, zonder meteen in de oplossingenreflex te schieten.
- Claim scharrelruimte om bewoners, de buurt en netwerkpartners te leren kennen. Maak een wandeling, neem de tijd voor een praatje als je onderweg bent en kijk om je heen. Hierdoor ontvouwen zich andere oplossingsmogelijkheden.
- Richt je niet alleen op de hulpvragen, vraag ook naar hobby's en talenten. Hierdoor sluit je aan bij iemands mogelijkheden en zie je iemand in een andere rol dan hulpvrager, bijvoorbeeld als ervaringsdeskundige, vrijwilliger, maatje, mantelzorger.
- Ken je wijk: wat is er te doen, welke ondernemers zijn actief, welke activiteiten zijn er, welke doelgroepen komen samen etc.
- Ga uit van co-creatie met bewoners en anderen voor het creëren van oplossingen. Als sociaal werker word je dan meer faciliterend.
- Signaleer en agendeer wensen en behoeften van bewoners richting management en de gemeente.
- Stuur aan op het bevorderen van collectieve arrangementen zoals informele ontmoeting, lotgenotencontact en burenhulp.
- Maak je resultaten zichtbaar naar managers en beleidsmakers. Zo kun je terugpraten vanuit je vak en een ander geluid laten horen dan de dominante (vaak economische) beleidstaal. Verhalen en voorbeelden zijn hierbij essentieel.
- Maak tijd om te reflecteren met alle betrokkenen op dilemma's die je in de praktijk tegenkomt. Dan ontstaat een cyclus van leren hoe je samen vorm kan geven aan de transformatie, waarbij oog is voor het perspectief van burgers, het beleid en het vakperspectief.

Discussie en aanbevelingen voor verder onderzoek

In dit essay worden sociaal werkers aangesproken. De invloed van sociaal werkers kent echter grenzen. Enerzijds dienen zij aan te sluiten bij de leefwereld van bewoners, anderzijds hebben zij in hun organisatie te maken met beleidsmakers, bestuurders en de gemeente. Alle perspectieven kennen een eigen taal. Hierdoor laten de perspectieven zich niet gemakkelijk met elkaar verbinden. Andel, Bredewold, Hoogland, Jager-Vreugdenhil, Moerman, Til-Teekman & Verkooijen, (2013) spreken in dit verband over verschillende zorglogica's. Burgers en informele contacten redeneren vanuit een familiale logica. Voor hun is solidariteit, erbij horen en zeggenschap belangrijk. Professionals hanteren een professionele logica. Kernwoorden hierbij zijn deskundigheid, verantwoordelijkheid en kwaliteit. Beleidsmakers hanteren meer een economische en politieke logica. Rendement, effecten en kostenbeheersing zijn hier de kernwoorden. Als deze logica's te weinig worden erkend en afgestemd ontstaat spanning.

Master sociaal werkers kunnen een belangrijke rol spelen in het verbinden van deze perspectieven. Daarvoor is een gemeenschappelijke taal noodzakelijk. Samenkracht is een woord dat vanuit alle perspectieven kan worden verstaan. Het risico bestaat echter dat ieder zijn eigen invulling gaat geven aan de term. Tegelijkertijd is het interessant als de term dit gesprek uitlokt en een dialoog op gang brengt.

Sociaal werk vanuit een brede basis is nog lang niet uitontwikkeld. Het is niet mogelijk om op basis van de casestudy bij Buurtplein bredere conclusies te trekken. Daarvoor is het onderzoek te beperkt. Vervolgonderzoek is nodig om kennis te vergaren of en hoe wijkteams de taken uit alle vier de kwadranten van figuur 1 integraal vorm (kunnen) geven en hoe dit aansluit op de wensen en behoeften van bewoners uit de wijk. De eerste kwestie daarbij is de samenwerking tussen formele en informele verbanden: hoe kunnen professionals en informele partijen samen optrekken. De tweede kwestie is de vraag wat de reikwijdte is van het generalistisch werken en hoe generalisten en specialisten integraal kunnen samenwerken. Masters social work zijn opgeleid om in de praktijk onderzoek te doen en praktijkverbeteringen te ontwerpen. Zij kunnen een belangrijke rol spelen in de ontwikkeling van een brede basis van het sociaal werk in deze dynamische tijd.

Bronnenlijst

- Andel, J., Bredewold, F., Hoogland, J., Jager-Vreugdenhil, M., Moerman, C., Til-Teekman, C. Van, & Verkooijen, L. (2013). *Netwerkondersteuning van A(lmere) tot Z(wolle). Een onderzoek naar de kritieke succesfactoren van werkwijzen voor netwerkondersteuning*. Gedownload op zaterdag 27 mei 2017, van <https://hbo-kennisbank.nl/record/oai:surfsharekit.nl:06bbb5a8-fa11-49f7-a662-d5ffec7f84>
- Baart, A. (2001). *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma.
- Howe, D. (2009). *A brief introduction to social work theory*. New York: Palgrave Macmillan.
- International Federation of Social Workers (2014). *Global Definition of Social Work*. Geraadpleegd op 28 april 2017, van <http://ifsw.org/get-involved/global-definition-of-social-work/>
- Jager-Vreugdenhil, M. (2012). *Nederland participatieland? De ambitie van de Wet maatschappelijke ondersteuning (Wmo) en de praktijk in buurten, mantelzorgrelaties en kerken (proefschrift)*. Gedownload op 15 mei 2018, van http://www.canonsociaalwerk.be/1994_wetenschap_leerstoeel/Diis%20Marja%20Jager.pdf
- Jansen, E., Sprinkhuizen, A., Veldboer, L., Verharen, L. & De Waal, V. (2017). *Kwesties en keuzes in wijkgericht werken*. Gedownload op 15 mei 2018 van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Kwesties-en-keuzes-in-wijkgericht-werken%20%5BMOV-12685654-1.0%5D.pdf>
- Linders, L. (2009). *De betekenis van nabijheid*. Den Haag: Sdu.
- Linders, L. (red.) & Feringa, D. (2014). *De Kunst van het Laten: Doe-het-zelf-zorg en rolverwarring in tijden van transitie*. Geraadpleegd op maandag 2 januari 2017, van <https://www.movisie.nl/publicaties/kunst-laten>
- Meinen-Bodewits, M. (2017). *Werkzame Factoren van een Omgevingsgerichte Benadering. Sociaal Kapitaal Vertaald naar de Praktijk van Buurtplein (review)*. Master Social Work, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Nijmegen.
- Meinen-Bodewits, M. (2018). *Sociale netwerkversterking bij Buurtplein. Een casestudy naar de ondersteunende rol van de buurtcoach bij het vergroten van sociaal kapitaal bij burgers. (onderzoeksverslag)*. Master Social Work, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Nijmegen.
- Meinen-Bodewits, M. (2018). *Praktijkverbeterinterventie. Sociale netwerkversterking, bouwen aan sociaal kapitaal (Ontwerp praktijkverbeterinterventie en Plan voor invoering en borging)*. Master Social Work, Hogeschool van Arnhem en Nijmegen, Nijmegen.
- Movisie. (20 september 2015). *De drie decentralisaties in het sociale domein, een overzicht in vogelvlucht*. Geraadpleegd op maandag 2 januari 2017, van <https://www.movisie.nl/artikel/drie-decentralisaties-sociale-domein>
- Peeters, J. (red.) (2010). *Een veerkrachtige samenleving, sociaal werk en duurzame ontwikkeling*. Berchum: EPO.

Spierts, M., Sprinkhuizen, A., Scholte, M., Hoijtink, M., De Jonge, E. & Van Doorn, L. (2017). *De brede basis van het sociaal werk, grondslagen, methoden en praktijken*. Bussum: Uitgeverij Coutinho.

Steyaart, J. & Kwekkeboom, R. (2012). *De Zorgkracht van Sociale Netwerken*. Geraadpleegd op zondag 18 december 2016, van <https://www.werkplaatsensociaaldomein.nl/publicatie/de-zorgkracht-van-sociale-netwerken>.

Van Arum, S & Van den Enden, T. (2018). *Sociale (wijk)teams opnieuw uitgelicht*. Gedownload op 15 mei 2018, van <https://www.movisie.nl/sites/movisie.nl/files/publication-attachment/Sociale-wijkteams-opnieuw-uitgelicht-2018%20%5BMOV-13719898-1.2%5D.pdf>

Van Ewijk, H. (2014). *Omgaan met sociale complexiteit. Professionals in het sociaal domein*. Amsterdam: SWP.

Van Ewijk, H.(2018). Kwetsbaarheid en sociale rechtvaardigheid. *Vakblad Sociaal Werk* 2, 19-21.

Van Regenmortel, T. (2009). Empowerment als uitdagend kader voor sociale inclusie en moderne zorg. *Journal of Social Intervention: Theory and Practice*. 18 (4), 22 – 42. DOI: <http://doi.org/10.18352/jsi.186>

Wolf, J. (2017). *Krachtwerk, methodisch werken aan participatie en zelfregie*. Bussum: Coutinho.

Weltevrede, A., Van den Heerik, Wolff, R., De Boom, J. & Seidler, Y. (2017). *Netwerken in de buurt. Een onderzoek naar het nieuwe zorgconcept Buurtcirkel*. Gedownload op zaterdag 27 mei 2017, van https://www.movisie.nl/sites/default/files/alfresco_files/Netwerken-in-de-buurt%20%5BMOV-12687804-1.0%5D.pdf

